

SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, 2023, 19-33

E-ISSN: 3023-5529

Araştırma Makalesi / Research Article

DÎVÂN-I HÜMÂYÛNUN FETİH HEDEFLERİ ÇERÇEVESİNDE BALKANLAR VE MACARİSTAN'DA İSLAMÎ MEVCUDİYET

ISLAMIC PRESENCE IN THE BALKANS AND HUNGARY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE SUBLIME PORTE'S [DÎVÂN-I HÜMÂYÛN] CONQUEST GOALS

Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz

Doç., Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu

cagataycapraz@gmail.com

0000-0001-7727-0728

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

(Received)

14.12.2023

Kabul Tarihi:

(Accepted)

22.12.2023

Yayın Tarihi:

(Published)

28.12.2023

Anahtar

Kelimeler

Osmanlılar

İslamiyet

Macaristan

Balkanlar

Keywords

Ottomans

Islam

Hungary

Balkans

Kent veya cemaatlere (aşiret, kilise) özgü özyönetim anlayışı Osmanlı İmparatorluğu'nda bilinmeyen bir olgu değildir. Mezkûr düzenin çeşitli biçimlerine Balkan Yarımadası ve Macaristan'da rastlamak mümkün olup, bu teşkilatlanmaya *condominium* denilmektedir. Osmanlı fetihleriyle birlikte Tarihi Macar Krallığı "Orta Macaristan", Habsburg hükümündeki Macar Krallığı ve Erdel Hükümdarlığı olmak üzere üç parçaya ayrılmıştır. Fetihlerle birlikte yörede doğal bir Osmanlı teşkilatlanması da başlamıştır. Ancak ülkedeki yerleşim yerlerinin temsil ettiği özerklik, Balkanlar'daki herhangi bir düzeyle kıyaslanamayacak ölçüde gelişmiştir. Feodal yapılanmanın getirdiği bağımsız kent yönetimleri, tabiatlarını Osmanlı dairesinde kısmen de olsa muhafaza edebilmişlerdir. Zira Dîvân-ı Hümâyûn, kontrolünün alt kademesini bu yapı üzerine inşa etmiştir. Öte taraftan havalide kesintisiz bir askerî sorumluluğa sahip İstanbul idaresi zamanla toplumsal yaşamın giderek küçülen bir kısmını organize etmekle yetinmek istemiştir. Bu vasıtayla Balkanlar'da Osmanlı merkezi devlet anlayışı muhafaza edilebilirken, Macaristan'daki toprak idaresinde Türkler ve Macarlar arasında bir "güç paylaşımı" kendiliğinden zuhur etmiştir.

Bu kapsamda çalışmada, 1354-1683 yılları arasında kalan evre çerçeve alınarak, Balkanlar ile Macaristan'da İslam inancının yer edinme ihtimallerine değinilmiştir. İmparatorluğun bölge milletleri üzerindeki siyasi ve askerî nüfuzunu tespit edebilmek esas yöntem olarak benimsenmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin mevzubahis coğrafyalardaki milletlerin günlük hayatında ne denli vücut bulabildiği, buna mukabil ahalinin Türk yönetimine yaklaşımı ve ortaya çıkan "yan yana yaşama" durumu yansıtılmaya çalışılmıştır.

The concept of self-government specific to cities or communities (tribe, church) is not an unknown phenomenon in the Ottoman Empire. It is possible to encounter various forms of the mentioned order in the Balkan Peninsula and Hungary, and this organization is called *condominium*. With the Ottoman conquests, the Historical Hungarian Kingdom was divided into three parts: "Central Hungary", the Hungarian Kingdom under Habsburg rule, and the Transylvanian Dominion. With the conquests, a natural Ottoman organization began in the region. However, the autonomy represented by the settlements in the country has developed to an extent incomparable to any level in the Balkans. Independent city administrations brought about by the feudal structure were able to preserve their nature, at least partially, within the Ottoman sphere. Because Sublime Porte built the lower level of its control on this structure. On the other hand, the Istanbul administration, which had an uninterrupted military responsibility in the surrounding area, wanted to be content with organizing an increasingly smaller part of social life over time. In this way, while the Ottoman centralized state understanding could be preserved in the Balkans, a "power sharing" between the Turks and Hungarians in the land administration in Hungary automatically emerged.

In this context, the study focuses on the possibility of the Islamic faith gaining ground in the Balkans and Hungary, taking the period between 1354 and 1683 as a framework. The main method was adopted to determine the political and military influence of the empire on the nations of the region. Thus, it was tried to reflect to what extent the Ottoman Empire was present in the daily life of the nations in the mentioned geographies, as well as the people's approach to the Turkish administration and the resulting "living side by side" situation.

Atıf/Cite as: Çapraz, H. Ş. Ç. (2023). Dîvân-ı hümâyûnun fetih hedefleri çerçevesinde Balkanlar ve Macaristan'da İslamî mevcudiyet. *SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 19-33.

© 2023 Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü. Her hakkı saklıdır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Hacı Bektaş Veli Research and Application Institute. All rights reserved.

Giriş

Orta Çağ Macaristanı'nda yaşayan Müslümanların ilk elçileri, henüz yurt tutma devrinde Karpat Havzası'na gelmiş ve zamanla sayıları artmıştır (Bartha, 1973). XIII. yüzyılda nüfuslarındaki yükseliş o denli çarpıcıdır ki bazı kaynaklara göre mühim miktarda Macar da Müslümanlığa geçmiştir. Ayrıca darphanelerin, tuz odalarının ve bazı gümrüklerin kiracıları ve yöneticileri hâline gelerek ciddi ekonomik nüfuz elde etmişlerdir. Öne çıkmaları siyasi gerilimlere de yol açmıştır. Bu bakımdan yöneticiler, iç muhalefetin ve kilisenin baskısı nedeniyle Müslümanların ekonomik ve politik ağırlığını sınırlamak zorunda kalmıştır (Dienes, 1972, s. 68-71). Müslümanların Orta Çağ'daki baskın konumu Anjou krallarının Katolisizm politikasıyla sona ermiştir. XIV. yüzyılın sonlarına doğru Katolikliğe geçişleri tamamlanmış, ilaveten küçük zümreler hâlinde dağınık olarak yaşamaları hasebiyle Macarlarla bütünleşmişlerdir. X. ve XIII. yüzyıllar arasında Macar Krallığı'nda yaşamış ve sonradan Macarlaşmış Müslümanlar çerçevesinde, *Böszörmény/Szerecsen (Saracens)* ya da *Hysmaelita (Ishmaelites)* isimleri ile karşılaşmaktadır. Söz konusu adlandırmalara sahip topluluk Volga Bulgar İmparatorluğu'ndan gelen ve Türkçe konuşan bir halktır (Kristó, 1994, s. 298). Dolayısıyla Orta Çağ Macaristanı'ndaki İslam, toplumsal dinamikler neticesinde, doğal bir sürecin sonucu olarak zuhur etmiştir. Dahası mühim bir yükseliş yakalamıştır. Ne var ki izole ve coğrafyaya yabancı bir inanç olarak kalmıştır. Kaybolduktan sonra, XVI. yüzyılın ortalarında bu topraklarda tekrar filizlenecektir.

Macaristan'ın güney savunma hattının yıkılmasından (1521-1524) ve Mohaç'tan (Mohács) (1526) sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî ve askerî kademeleri vasıtasıyla İslam yeniden mezkûr coğrafyaya giriş yapmıştır. Lakin artık yerli halk açısından son derece yabancı bir karaktere sahiptir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapılanması içerisinde bölgeye ulaşan yeni kültür, beşerî teşkilatlanmada, dolayısıyla pratik verimlilik hususunda Erken Abbasi döneminden bu yana zirve noktasına ulaşmıştır (Schacht, 1964).

Selçuklu Türklerinin XI. yüzyılda Anadolu'da egemenlik tesis etmelerini takiben coğrafyanın etnik ve dinî çehresi değişecektir. Mezkûr tagayyürü takiben Osmanlı Türkleri iki yüzyıl içinde devletlerini üç kıtada yaymış, dahası İslam'ın anayurdunun ve çekirdek bölgelerinin yöneticileri hâline gelmişlerdir. Balkan Yarımadası'nı fethettikten sonra yerel Ortodoks nüfusu içinde bir Türk-İslam devlet kurumsallaşmasını bina etmeyi de başarmışlardır (Sicker, 2000, s. 62-66).

Gelinen noktada onlarca yıl süren kale savaşları sırasında askerî olarak yenilgiye uğrayan Macar yönetiminin Orta Çağ'dakinden çok daha güçlü olan yeni İslamî mevcudiyete nasıl direnebildiği önemli bir soru olacaktır. Suale ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih hedeflerinden yola çıkılarak bir cevap verilebilmektedir. Nihayet *Divân-ı Hümâyûn* kitlelerin barışçıl ya da şiddet yoluyla topyekûn din değiştirmesini amaçlamamıştır. Lakin fethedilen ülkelerde İslamî devlet kurumsallaşmasının etkinleştirilmesine gayret edilmiştir (Castellan, 1995, s. 120-121).

İslam devlet anlayışının temellerinin atıldığı ilk yüzyıllarda diğer dinlere karşı açık bir tolerans mevcuttur. Vahiy temelinde, önceki peygamberlere ve kutsal kitaplara saygı temel alınmıştır. Söz konusu çerçevede tüm Müslümanların kitabî dinlere inananlara hoşgörü göstermeleri beklenmiştir. Nihayet İslamî bir imparatorluk kurumsallaşması vücuda geldiği vakit, devlet kendi dogmasını ve hukuk sistemini oluşturmuştur. Buna mukabil toplumların dinî ve hukukî normları dikkate alınmıştır. Neticede İslamiyet'in yabancı bir fikir dünyası ile kesiştiği her mahalde, yerli fikirlerin hayatî unsurları İslamî sisteme adapte olmuştur (Goldziher, 1980, s. 154).

Bütün bu motiflere Osmanlı Türklerinde de rastlamak mümkündür. Bizans sınır kalelerinin yanı sıra, komşu ve kendilerine benzeyen Türk ve Müslüman beylikler başlangıçtan itibaren hedef alınmıştır. Böylece içinde yaşayan nüfusun niteliği hesaba katılmaksızın kalelere, şehirlere, ticaret yollarına, stratejik açıdan önemli kıyı bölgelerine ve adalara hükmedilmiştir. Bu arada Osmanlılar iktidar özlemlerinde ve devlet örgütlenmesinde kendilerine fayda sağlayan her şeyi devralmışlar ve özümsemişlerdir. Örnek teşkil eden kurumları, Doğu bilimlerini, batılı askerî yenilikleri, denizdeki seyrüsefer becerisini kucaklamışlardır. Hepsinden önemlisi tüm bunları aktaran şahsiyetleri benimsemişlerdir (Uzunçarşılı, 1988, s. 117-126).

Taraf değiştiren Bizans tekfurları, İtalyan tüccar ve maceracılar, Arap ilahiyatçılar ve matematikçiler, Orta Asyalı gökbilimciler, Akdeniz korsanları, dünyanın dört bir yanından imparatorluğa gelen zanaatkârlar, Avrupa'dan sürülen Yahudiler imparatorluk bünyesinde kendilerine yurt bulmuşlardır. İlaveten Balkan Yarımadası'ndan vergi olarak toplanan çocuklar, XV. yüzyıldan itibaren sadece orduya

değil devlete de yön verecek kudrete kavuşmuşlardır. Görüldüğü üzere Türk İmparatorluğu'nun devlet tahayyülü, o vakte dek rastlanmayan bir ölçekte bina edilmiştir. Hızla büyüyen Osmanlı Devleti, XV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'yu ve Balkan Yarımadası'nı fethedip, Marmara Denizi ve Karadeniz'i iç suları hâline getirmiştir. Artık kesin olarak büyük güçtür. Zafer yürüyüşü sırasında, kendi sınırları içindeki diğer dinlere mensup halkları zorla İslam'a döndürmeye zorlamamıştır (Uzunçarşılı, 1988, s. 181-184).

Macaristan Kardinali György Martinuzzi Erdel'e hücum eden Osmanlı ordusunun eline 1438 senesinde, Sebeş'te (Szászsebes) esir düşmüştür. İmparatorlukta yirmi yıla yakın tecrübe ettiği esaret neticesinde şu tespitte bulunmaktadır: "...Türkler hiç kimseyi inancını inkâr etmeye zorlamaz, kimseyi de buna teşvik veyahut ikna etmez; Lakin mürtet olan kimseye de itibar göstermez."¹

Geniş topraklara sahip Nádasdy ailesinin Sarvar'daki (Sárvár) papazı István Magyari, XVII. yüzyılın başlarında neredeyse aynı hususa değinmektedir:

"Bakın, kâfirlerin aranızda meskûn olan Hristiyanlara bu denli gaddarca muamele etmeleri görülmüş değildir. Zira onları Türk'e [Müslümana] tahavvül etmek için zorbalık göstermezler. Dahası cümlemize karşı sürdükleri ordu, din için değil imparatorluk için ihdas edilmiştir. Sadece din için bizimle cenk ediyor olsalardı çarşıklarında tek bir Hristiyan bile kalamazdı."²

Konuyla ilgili olarak 1566'da Budin'de (Buda) hüküm süren Arslan Paşa'nın tavrını Peçevi aktarmaktadır:

"Bir gün padişah şenlik yapılmasını emreder. Her zamanki gibi çarşı pazar süslenip herkes kendi gücüne eğlenerek içki meclisleri düzenlenir. O sırada garip yaratılışlı paşa, kalede gezinirken çarşı ortasında, Ortacami yakınında bir süprüntü yığını üzerine fakir bir adamın ciğer kızarttığını görür. Oraya yönelir, paşanın kendisine doğru geldiğini fark edince adam işini bırakıp gider. Paşa o yere varınca «burası ne güzel oturacak ve meclis kuracak yer imiş» diye ciğerin başına geçip oturur ve mutlak surette sahibinin bulunup getirilmesini emreder. Sahibi fakir bir ırgat gâvur imiş; onu bulup getirirler. Epeyce şakalaşıp iltifat ettikten sonra onu yanında oturtur ve meclis kurulur. Sohbet tam kızıştığı bir anda paşa ayağa kalkarak karşısına dikilir. Bu, leventlere has bir davranıştır; bir ricada bulunacağı zaman yapılır; leventler hâlâ bu geleneği uygularlar. Arslan Paşa, bu durumda ve büyük bir alçak gönüllülükle «hepinizden rica ederim, böyle bir adamın sohbetini bastık, küstahlık ettik, günahımızı affetsin» diye yalvarır. Fakir gâvur ne yapsın! Sözde affeder. Aradan biraz zaman geçince yine aynı hareketi tekrarlar ve karşısına geçerek «rica ederim, beni kardeşliğe kabul etsin» der. Yine fakir gâvur ne desin. İki de parmaklarını keserler, birbirlerinin kanını yalarlar ve kardeş olurlar. Arslan Paşa, sonra yine ayağa kalkarak «bir ricam daha var, bu kere ben Müslüman olayım ve benim kardeşim gâvur olsun, buna layık değildir» diyerek kâfiri Müslüman eder. Biraz bağışta bulunur ve bir sünnetçi getirterek oturduğu yerde onu sünnet ettirir. Davullar çaldırıp şenlikler ve eğlenceler ederler. Çok geçmeden yine ayağa kalkıp «bir ricam daha kaldı, kardeşim benim hatırım için Tanca oynasın [dans etsin]» der ve zavallı yeni Müslümanı kaldırır. Ayağında donu yok, gömleği kısa, ayıp yerlerini örtemez. Koruyacağı elinde, kalkıp tanca oynar." (Peçevi İbrahim Efendi, 1981, s. 184)

Örneklerden anlaşıldığı üzere, fethedilen coğrafyadaki hayat tarzının bekası devlet nezdinde önem arz etmektedir. Neticede tesis edilen beşerî müsamaha vasıtası ile devlet nizamı muhafaza edilmiştir.

1. Osmanlı Egemenliğinin Genişlemesi ve Balkanlar'daki Pratik Uygulamalar

¹ "Egyébként a törökök egyáltalán senkít sem kényeszerítenek hite megtagadására, s nem sürgetnek erre senkít, de nem is beszélnék rá, sőt: nem is tartják valami nagy becsben azt, aki hittagadvá lett." (Oborni, 2017, s. 60)

² "Lám, még az pogányok sem cselekednek ily nagy kegyetlenséget az köszök lakos keresztényekkel, mert erőszakkal nem kényeszerítik őket törökké lenni. Sőt az mely badat ellenük tartnak is, nem az bütért elannyéra, mint az birodalomért tartják: mert ha csak az bütért badakozmának velünk, csak egy keresztényen sem maradhatna birodalmokban." (Bencze, 1995, s. 59)

Fetihçi Osmanlı Türklerinin inanç alanında tanıdıkları hürriyete mukabil Balkan Yarımadası'nda, XV. yüzyılda önemli ölçüde İslamlaşma gözlemlenmektedir.

Osmanlı Devleti, 1371'e kadar Trakya'yı hâkimiyeti altına almıştır. Zamanla Anadolu'dan gelen yerleşimciler aracılığıyla Balkanlar'daki nüfus yapısı Türkler lehine değişim göstermeye başlamıştır. Yarımadanın mezkûr güneydoğu ucu daha fazla ilerlemek amacıyla bir askerî köprübaşı hâline getirilmiştir (İnalçık, 2011, s. 2-3).

Müslümanların Anadolu'dan kitlesel göçü XIV. yüzyılda başlamıştır. Vaziyet XV. ve XVI. yüzyıllarda Balkanlar'ın güney bölgelerine doğru devam etmiştir. İlaveten iç siyasetteki hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve asayişin sağlanması amacıyla Dîvân-ı Hümâyûn, insan gruplarını imparatorluğun bir yanından diğerine taşımıştır. Bu çerçevede, Karamanoğulları Beyliği nüfusunun Balkanlar'a kaydırılması göze çarpmaktadır (Kayapınar-Ayönü, 2015, s. 23-35). Ayrıca İstanbul'un fethinin ardından II. Mehmet, Edirne ve İstanbul'daki padişah saraylarının, kışlaların ve sayıları yüz binleri bulan ahalinin iâşesini karşılamak amacıyla Balkan coğrafyasında koyun yetiştiriciliğiyle uğraşan mahalleler ve sebze meyve üreten köyler kurmuştur (Babinger, 1953, s. 264). Diğer taraftan 1390'lı yıllarda, Sultan I. Bayezid devrinde Hristiyan çocuk vergisi olarak devşirme usulü kurumsallaşmıştır (Sugar, 1977, s. 94). Zamanla Türk devletinin memurları ve askerleri hâline gelen mevzubahis kitle sayesinde Müslümanların Balkan nüfusu içindeki payı daha da artmıştır.

Yarımadanın İslamlaşmasından bahsederken yerleşimcileri ve devşirmeleri birbirinden bağımsız, bölge için ithal ve yapay kategoriler olarak düşünmek yerinde olacaktır. Ancak ortaya çıkmalarına ve sayısal büyümelerine paralel olarak, Ortodoks nüfusun bir kısmının İslamiyet'e gönüllü geçişi de başlamıştır. Üsküp (Skopje) veya İzvornik (Zvornik) gibi merkezler başta olmak üzere din değiştirme temelde değişen koşullar nedeniyle zuhur etmiştir. İslamiyet'i kabul edenlerin sayısal artışı, fetheden gücün yerel organlarını ve örgütlerini sağlam bir şekilde kurmasıyla başlamıştır. Makedon şehirlerinin kayıtlarına göre XIV. yüzyılın ortalarından itibaren kent nüfusu içindeki din değiştirenlerin oranı yavaş ama istikrarlı surette yükselmiştir (Ágoston, 2014, s. 111-113).

XV. yüzyılın ikinci yarısında İslamlaşma şehirlerden sonra köylerde de tezahür etmiştir. Bulgaristan'ın güney ve Tuna (Duna) Nehri'nin altındaki bölgelerinde köylerin dörtte biri ile üçte birine Müslüman nüfus iskân olmuştur. Sırbistan'da Hristiyan sipahiler türemiştir. Bunlar topraklarını muhafaza etmek için Türk askerî hizmetine katılan yerel idarecilerdir. Ancak yarım yüzyıl sonra Müslüman toprak sahipleri denizinde kaybolmuşlardır (Hegyî, 1976, s. 58). Netice itibariyle coğrafyada cereyan eden İslamlaşma dikkate alındığında, durumun Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki teşkilatlanma kabiliyetine paralel olarak ilerleme gösterdiği anlaşılmaktadır.

Orta Çağ'da, Balkanlar'da, Batı ve Orta Avrupa'daki gibi net sınırlarla karakterize edilen bölgesel bir devlet bulunmamaktadır. Ülkelerin bağımsızlığı, yıkılışı ve boyutları, lider gücün bir ülkeden diğerine yüzyıllar boyunca nasıl geçiş yaptığına göre değişmiştir. Örneğin Bulgar ve Sırp dilli bölgelerin kavşağında bulunan alan, Bizans yönetiminin ardından Bulgarların, sonra tekrar Bizans'ın ve nihayet ikinci Bulgar Çarlığı'nın bir parçası olmuştur. Osmanlı egemenliği arifesinde yöre Sırp etkisi altına da girmiştir (Márkus, 2022, s. 66-70).

Orta Çağ'da Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki sınırın söz konusu şerit üzerinde nerede olduğunu söylemek zor, belki de imkânsızdır. 1386'da Türkler Niş'i (Niš) almıştır. On yıl sonra Bulgaristan neredeyse yarım bin yıl boyunca bağımsız devletler listesinden kaybolmuştur. 1439 Semendire'nin (Szendrő) ilk düşüş yılıdır. Ancak beş yıl sonra Sırbistan on beş yıllığına yeniden canlanmıştır. Kent 1459 tarihinde kesin olarak düşmüştür (Krstić, 2020, s. 87).

Bahsi geçen yirmi yıl boyunca sınır bölgesinin mülkiyeti hakkında bilinen tek şey, burada bulunan kalelerin ne zaman ve hangi ordu tarafından ele geçirildiğidir. Bunca hadisenin ardından bölge sakinlerinin, Bulgaristan ya da Sırbistan'a ait olmak adına, bir çeşit Bulgar ya da Sırp bilincine tutunarak, gittikçe genişleyen yabancı ve güçlü bir devletin istikrarlı kurumlarına direnmesini beklemek mümkün değildir. Avrupa'dakine benzer bir kentsel özerklik havalide mevcut olmadığından Balkan yerleşimindeki özyönetim uzuvları da direnme yeteneğinden yoksun kalmıştır. Yerleşim birimleri ile Türk makamları arasında aracılık edecek yerel insanlara Türklerin her yerde ihtiyacı olmuştur. Neticede Balkanlar'da Dîvân-ı Hümâyûn tarafından bu maksatla bir katman yaratılmış ve yönetimin en alt kademesindeki yetkilerle donatılmıştır (Pitcher, 1970, s. 108).

Mevcut yaklaşım Bulgar kocabaşılar ile Sırp kinezlerin ve pirimkürlerin Türk resmî hiyerarşisinin bir parçası hâline gelmesiyle sonuçlanmıştır. İşlevlerinde ise gerçek özerkliklerinin iki önemli unsuru olan özyönetime ve çıkarlarının muhafazasına dair hiçbir iz bırakılmamıştır. Eski despotların yasalarının kullanılmaması çerçevesinde, Sultan I. Selim'in 1519 tarihli fermanı ile köylerdeki kmetlerin (Kursar, 2013, s. 140) seçilmesi doğrudan yasaklanmıştır (Pitcher, 1970, s. 109-110).

Yeni inkişafa rağmen köy içindeki sosyal yapı varlığını sürdürmüş, yerel örfî hukuk yaşamaya devam etmiştir. Lakin idarî ve hukukî alanda Türk düzeninin dışında kaldıklarından üretim kaynaklarına ulaşım ihtimalleri sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla mahallî cemaatler, İslam hukukuna ve padişahın kanunlarına dayalı yönetime karşı değil rakip, zayıf bir denge unsuru dahi olamamışlardır. Yalnızca birbirinden izole küçük yerel topluluklar hâlinde varlıklarını sürdürebilmişlerdir (Žirojević, 1976, s. 100-116).

Tüm yarımadaı kapsayan niteliği ile otonomisi padişahlar tarafından dahi tanınan tek yapı Patrikhane idi. İlaveten manastırlar, kendi küçük alanlarında ve Türklerin müsamaha göstereceği oranda vergi ve bağış toplayabilmiş, yargı alanındaki dünyevî işleri yerine getirebilmiştir. Aslında evvela duvarları içindeki yazı dilini ve kültürü muhafaza etmişlerdir (Berkes, 2005, s. 10-16). Nitekim ayrılıkçı fikirlerin manastır hücrelerinde doğmuş olması tesadüf değildir.

Ortodoks Patrikhanesi Osmanlı egemenliği altında edindiği ayrıcalıklarla nüfuzunu sürdürmüştür. Ek olarak kurum, Orta Çağ'da oluşturduğu kendine has örgütlenme ile varlığına mukavemet kazandırmıştır. Yapı birbirinden oldukça izole hâldeki bir manastır ağından oluşmakta idi. Patrikhane idarecilerinin kendisi de manastırlarda yaşamaktaydı. Bu bakımdan zenginliklerinin, askerî güçlerinin ve siyasi karar alma süreçlerine katılımlarının Katolik Kilisesi ile karşılaştırılmasına imkân yoktur. Neticede her türlü dünyevî güce karşı direnci, Batı Kilisesi'ninkine kıyasla çok daha zayıftır. Farklı inançlara sahip egemenlerin yüzyıllar boyunca sahip olmak için savaştığı ve Bogumillerin nihaî kaçış noktası olarak yerleştiği Balkan Yarımadası'nın güneybatı bölgelerinde ise Patrikhane teşkilatı etkisizdir. Hatta taraftarlarını koruma konusunda neredeyse tam bir yenilgiye uğramıştır (Marton, 2005, s. 76). Böylece Türk yönetimi altına giren nüfus içindeki büyüklü küçük küçüklü cemaatler özgün, istikrarlı, sürdürülebilir ve dirençli kurumlar tesis etmek yerine merkezî otoriteye tâbi olmuşlardır.

Nihayet Güney Slav devletlerine ait toprakların tümü Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Gelişmeye paralel olarak bölgedeki aristokrasi, askerî güç, devlet kurumları, hukuk düzeni ve iktisadi yapılanma ortadan kalkmıştır. Balkan halkları, daha önceki siyasi kargaşa ve zayıf kurumsal ağ yerine, merkezî ve güçlü bir yönetim otoritesinin, ilaveten iktisadi ve konvansiyonel düzene sahip dev bir imparatorluğun tebaası hâline gelmiştir.

Güney Slav nüfusunun geniş bir sosyal tabakası bulunmakta idi. Söz konusu kesimin yüzyıllarca koruduğu yaşam tarzı, doğrudan Osmanlı yönetiminin odak noktası hâline gelmiştir. Belli bir toprakla yalnızca nispi bağı olan, çobanlıkla geçinen ve ara sıra askerlik hizmeti yapan bu kitleyi Sırlar temsil etmiştir. Adı geçen nüfus Dîvân-ı Hümayûn için gerek savaşta gerekse kale muhafazasında sürekli hâlde kullanılabilir, ayrıca ordu içinde yardımcı birlikler olarak değerlendirilebilecek uygun bir kaynağı teşkil etmiştir. Nihayet Sırlar, bazı kurumları da özümsererek Osmanlı idarî teşkilatı içinde yerini almıştır. Nitekim XVI. yüzyılda Tımsvâr (Temesvár) bölgesine yerleşen Sırların başına knezler tayin edilmiştir. Bunlar paramiliter köy örgütlenmelerinin de başına geçmiştir (Taşar, 1997, s. 69-70).

Türk yönetiminin giderek genişlemesine mukabil başta Sırlar olmak üzere Güney Slav kitleleri daimî veya geçici asker hâlinde bölge müdafaa sistemine dâhil edilmiştir. Dîvân-ı Hümayûn, Sava (Száva) ile Aşağı Tuna'ya dayanan ve Güvercinlik'ten (Galambóc) Ösek'e (Eszék) kadar uzanan bir kale hattı kurmuştur. Budin'in fethinden hemen önce, 1541 baharında bu kuşaktaki askerlerin en az yüzde 55'i Balkan halklarından teşekkül etmektedir. Mezkûr kuvvetlerin yüzde 37'si Hristiyan Sırp ve en az yüzde 18'i birinci nesil devşirmedir (Caspar, 2013, s. 112).

Diğer taraftan askerî ve yardımcı hizmetlerden ya da yağmacılıktan fazlasını arzulayan Güney Slav askerleri için din değiştirmek zorunlu değildi. Hâl böyleyken zengin sipahiler arasında yer almayı, bir kale muhafız birliğine katılmayı veya er geç İslam'ı seçen taşra soylularının koruması altına girmeyi hedeflemişlerdir (Hadrovics, 2000, s. 117).

Bütün bunlardan Balkan nüfusunun genelinin orijinal dinini terk ettiği sonucu çıkarılmamalıdır. Ne var ki doğru hesaplamalara ya da en azından adil bir tahmine uygun kayıtlara ulaşılammıştır. Dolayısıyla din değiştirmenin boyutu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Tartışmasız olan husus şudur

ki İslamiyet Balkanlar'da sadece bölgeye yerleşen Anadolu Türkleri vasıtasıyla kök salmamıştır. Aynı zamanda yerel halkın kabulü ile yörede sağlam bir yer edinmiştir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Müslümanlık ve Hristiyanlık sükûnet içinde, yan yana boy göstermiştir. İmparatorluğun Avrupa tarafında alkol yasağı ve kadınların örtünmesi gibi İslam'ın bazı gündelik kuralları katı surette uygulanmamıştır. Bu anlamda din değiştiren kitleler, Müslüman Türkler ile Hristiyan Slavlar arasında ihtilaf yaşamadan hayatlarını sürdürebilmişlerdir (Thallóczy, 1907, s. 66). Avrupalı seyyahlar, Macaristan'daki Türk kalelerindeki askerlerin sabit bir kıyafetinin olmadığını ve çoğunlukla bir Slav dilini konuştuklarını kaydetmektedir (Szalay, 1861, s. 106). Genç bir Fransız asilzadesi olan Pierre Lescalopier, 1574 yılında İstanbul'a giderken, rivayete göre Aziz Nikolaos'un küllerinin bulunduğu bir şapeli ziyaret etmiştir. Konuyla ilgili ifadesi ilginçtir:

“Şapelin sunağında bir piskopos asası, iki beyaz piskopos külahı ve eski bir bakır lamba vardı. Burası Türk din adamlarının kurban edilen kara koyunların yağlarını bitevî yaktığı yerdir. Mahal onlar için kutsaldır. Parmaklarının ucunu lambadaki yağa batırarak dua etmeye gelen Hristiyan'ın, Türk'ün veya bir başkasının alınına dokunurlar. Maksat hâsıl olsun diye birkaç din adamı her zaman içeride bulunur.”³

2. Siyasî, İdarî ve Beşerî Sahada Macaristan'da İslamiyet

Balkanlar'da takip edilen kitlesel İslamiyet'e geçişin Osmanlı egemenliğindeki Macar topraklarının güney sınırı olan Drava (Dráva) ve Tuna nehirlerini aşmadığı söylenebilir. Diğer taraftan elbette Macaristan'da devşirme düzenine dâhil olan bir kesim olmuştur. Ancak sayıları Güney Slav, Arnavut veya Rum ailelerinden alınan çocuklarla kıyaslanamaz. Bir kısım Macar'ın ise tımar sahibi olmak maksadıyla İslamiyet'i kabul ettiği bilinmektedir.

Bu noktada Macaristan'ın orta kesimine egemen olan yabancı bir dinin yerli halkla nasıl bir münasebet tesis ettiği sorusu akla gelmektedir. İşaretler ve spesifik vakalar, Macar idaresinden iyi eğitilmiş çok sayıda profesyonelin Türk hizmetine girdiğine delalet etmektedir. Ancak söz konusu kitlenin idarî tecrübesinin kökenini tespit etmek mümkün görünmemektedir. Nitekim bu kişiler donanımlarını siyasi dinî ya da yerel yönetime ilişkin kurumlara borçlu olabilirler.

1550'li ve 1560'lı yıllarda Türk Hazinesi, Kraliyet köylerini hizmet mülkleri olarak askerlere dağıtmaya başlamıştır. Böylece Türk ordusu Habsburg hükmü altındaki Macar tebaasını vergi ödemeye zorlamıştır. Bu esnada aynı siyaset Macar serhat kalelerindeki askerlerce de güdülmüştür. Söz konusu kuvvetler, Osmanlı idaresi altındaki Macar halkından vergi toplamıştır (Ács, 1984, s. 157).

Diğer taraftan Türk yetkililer krallığın topografyası hakkında ciddi malumata sahiptir. Bu sayede Hatvan ve hatta Budin'de bulunan Osmanlı memurları, belli bir genişleme politikası izleyebilmiştir. Nihayet Macar ileri karakollarının çok gerisinde bulunan Borsod Vilayeti'nin kuzeydoğu kesimindeki birbirine komşu Horvât ve Hegymeg, ilaveten Abaûy (Abaúj) Vilayeti'ndeki Apât (Apáti) bölgesi sipahilere vaat edilmiştir (Köhegyi, 1991, s. 65-68). Türklerin Zala, Győr (Yanikkale) veya Zemplín (Zemplén) vilayetlerine dair mükemmel bilgilerini kimlere borçlu olduğu kaynaklarda tespit edilememektedir. Diğer taraftan, bazı Macar eyaletlerindeki önemli memurların zamanla Budin paşalarının divanlarında boy gösterdiği malumdur (Budáról Belgrádba 1663-ban, 1943).

Bürokrasiye alınan Macarların bir kısmı kâtip olarak da görevlendirilmiştir. Böylece Türk yerel yönetimi Latince ve Macarca kaleme alınan mektuplarla krallık ya da Macar soylularıyla münasebete geçebilmiştir. Mezkûr divandaki hizmet için İslamiyet'i kabul etme şartı aranmamıştır. Ancak Macar kâtiplerin ve diyakozların çoğunluğu din değiştirmiştir (Pálfy, 1937, s. 481).

Bir bölge ya da sosyal tabaka içindeki din değiştiren Macarların oranını tespit etmeyi mümkün kılacak kaynak ne yazık ki bulunmamaktadır. Çıkarım yapmaya uygun az sayıda Türkçe malzemeye ve Macar şehirlerinin sunduğu dağınık verilere göre İslamlaşma ile bilhassa toplumun üç kesiminde karşılaşılacaktır.

³ “Sur l'autel contre la muraille y a une crosse de bois et deux mitres de feutre blanc et sur l'autel une vieille laide de cuivre que les prestres turcs entretiennent ardente de la graisse d'un mouton noir que ilz y sacrifient; ce lieu leur est religieux et y a toujours dedans quelque prestre turc qui met de cette graisse prise à lact. Lampe avec le bout de son doigt et en touche le front de tous ceux qui y viennent prier soient chrestiens, Turcs ou autres.” (Puchesse, 1968, s. 34)

Genel olarak söylenebilecek ilk unsur, büyük Türk merkezlerinin Çingene [Lat. *Cingarus*] nüfusudur. 1546'da Budin'de 49 Çingene aile reisi kaydedilmiştir. Bunun 13'ü din değiştirmiştir. 1580 senesine gelindiğinde Çingenelerin sayısı 86'ya yükselmiştir ve tümü Müslümandır (Fekete, 1993, s. 117-118). Benzer bir süreç Tımişvâr'da da yaşanmıştır. Söz konusu kesim tetkike dâhil edilirken bir ayrıntı gözden kaçırılmamalıdır. Buna göre din değiştirmeden önceki isimleri, neredeyse istisnasız bir hâlde Güney Slav kökenli olduklarını kanıtlamaktadır. Dolayısıyla aralarında en fazla bir veya iki Macar olması muhtemeldir. Her halükârda inanç değiştirerek pek kazanç sağlayamayan tek etnik grubun bu olması ilginçtir. İşin aslı Türk yönetimi birkaç nesil boyunca bölge Müslümanlarını Çingene addetmiştir. Hatta onları cizye vergisinin yarısını ödemekle mükellef kılmıştır (Fekete, 1993, s. 127).

İkinci grup kadınlardır. İslam şeriatını takip eden bir kadının müstakbel eşinin Müslüman olması zorunludur. 1570 civarında Vâç (Vác) şehrindeki Kosdi Caddesi'nde ev sahibi olan Mustafa, Katalin ile İskender'in evliliğinden doğmuştur. Pazar meydanındaki en büyük evlerden birinde yaşayan Gülnar Hanım da büyük ihtimalle mülkü Macar annesinden miras almıştır. Din değiştiren kocasının adı Haydar Taligás'tır. İsmine bakılırsa Macar ya da Çingene doğmuş olmalıdır. Yüz yıl sonra Heveş (Heves) Eyaleti'nden [= *comitatus*] Zsuzsanna Goda, bir Türk eşi olarak Müslüman olmuştur (Szalay, 1861, s. 96-97). Vâç'taki mülkler hakkında 1570 civarında Türkler tarafından sayım yapılmıştır. Veri, dayanak olarak değerlendirilebilecek nadir kaynaktan biridir. Mezkûr kayda göre kale ve kasabadaki 374 evden 189'u Müslümanlara, 172'si Macarlara ve 13'ü Güney Slavlarına aittir (Horn-János, 2020, s. 62).

Üçüncü grup Türk ordusuna katılan, lakin menşei meçhul sosyal tabakalardan gelen erkeklerden tesis olmuştur. Örneğin Vâç'ta kale süvarisi olarak bulunan Veli, evini Müslümanlığı kabul eden Pervane adlı birinden satın almıştır. Bu mülk Pervane'ye János Csiszár'dan miras kalmıştır (Hegyí, 2007, s. 524-547). Yeni Palanka (Drégelypalánk) askerlerinin 1557 tarihli maaş cetvelinde Pervane ismi piyadeler arasında karşımıza çıkmaktadır. Kâtip, adının üstüne şöyle yazmıştır: “*Budin bölgesinde bulunan Vâç Kalesi'nden Macar bir çocuk. İslam'a geçmiştir. Memi Bey'in adamıdır.*”⁴

Pervane, muhtemelen János Csiszár'ın öz oğludur. Doğduğu yeri reddederek evini satmış ve Sancakbeyi Memi Paşa'nın maiyetine girmiştir. Kendisi Yeni Palanka'da meslek edinmiş, ancak orada da uzun süre kalmamıştır. 5 Ocak 1558'de Osman adında bir asker yerine geçmiştir (Káldy, 1970, s. 77).

Pervane adının geçtiği 1557 yılı maaş cetveli kendi türünde benzersizdir. Kâtip, orduya yeni girmiş askerlerin adlarının üzerine menşe yerlerini ve akrabalarının adlarını yazmıştır. İlâveten etnik kökene atıfta bulunmuştur. Batılı Hristiyan, Macar, Hırvat ya da Slovak oldukları dahası İslamiyet'i kabul edip etmedikleri belgeye tahrir edilmiştir. Diğer taraftan din değiştirme Ortodoks Hristiyanlar için olağan bir durum olarak ele alınmış ve belgede buna özel bir atıf yapılmamıştır.

Asker harcırahi listesi Budin Eyaleti'ndeki kale muhafızlarının tümünü kapsamaktadır. Ayrıca birimdeki asker değişimlerini de takip etmektedir. Böylece yaklaşık on üç bin isim içermektedir. Mevzubahis asker kitlesinin 819'u acemidir. Bu anlamda Osmanlı egemenliğindeki kale askerlerinin kaynağı tespit edilebilir hâlde gelmektedir. Askerlerin 29'u Macar ailede, yaklaşık beş yüzü Türk ailede doğmuştur. Geri kalanlar Balkan kökenlidir. Balkanlıların çoğunluğu Drava ile Sava arasından, başta İzvornik ve Bosna olmak üzere Sırbistan'dan gelmiştir. Askere alınanlar arasında 191 kişi yeni din değiştirmiştir. Bunların altıda birini Macarlar oluşturmaktadır. Sabık askerlerin 29'u, 1557 yılında Budin Eyaleti'nin toplam kale birliklerinin yüzde 0,26'sını teşkil etmektedir. Ayrıca inançlarını ve dolayısıyla isimlerini koruyan, çoğunluğu atölyecilikten gelme 18 Macar da Budin Beylerbeyliği'ndeki dört kalede görev yapmaktadır. Slav isimliler ve din değiştirenler hesaba katıldığında, Balkanlar'dan gelenler toplam askerî gücün yüzde 37'sini temsil etmektedir. Mezkûr sene askere alınanların altıda biri ise din değiştirmiş Macar'dır. Diğer taraftan yine Macarlar, Budin Eyaleti'nin tüm kale kuvvetlerinin toplam %25'ini oluşturmaktadır (Káldy, 1970, s. 77-81).

Osmanlı ordusunda askerî hizmette bulunmak kesin gelir kaynağı olarak görülmüştür. Ancak durum, bu fırsatın kitlesel bir din değiştirmeye neden olmadığını göstermektedir. Din değiştiren Macarlar üzerinde toplumsal bir dışlamanın tezahür ettiği de söylenebilir. Zira din değiştiren yirmi dokuz kişiden sadece Pervane değil, istisnasız hepsi asıl ikamet yerini terk etmiş ve başka yerlerdeki Türk birliklerine katılmıştır.

⁴ “*A budai körzetben fekvő Vác várából való magyar fiú. Áttért az iszlámra. Memi bég embere.*” (Káldy, 1970, s. 73)

Fetihçilerin inançlarının Macaristan üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadığı iddia edilemez. Çok ılımlı bir tesirin hiç yoktan daha başarılı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun nedenleri Macaristan'ın temel dinamiklerinde, ayrıca Türk idaresinin siyasi ve askerî yaklaşımında aranmalıdır. Aynı şekilde Balkanlar'da yaşanan daha geniş İslamlaşmanın sebeplerinde de bölge nitelikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Sava'nın güneyine hamle yapılması ile Osmanlı yönetimi geri dönülemez bir askerî zafere ulaşmış, bu vasıtayla köklü bir şekilde havalıye yerleşebilmiştir. Nihayet Balkan direnişi teslim olmuştur. Macaristan ise bütün bu sürecin dışında kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ülkede tam bir askerî zafer kazanamamıştır. Macar Krallığı parçalanmış olsa da fiilî mevcudiyetini korumuş, yanında vasal olarak büyüyen Erdel Hükümdarlığı Macar devlet geleneğini muhafaza etmiştir. Dahası her ikisi de ordu, devlet ve aristokrasi aygıtlarını, kiliselerini ve hukuk sistemlerini devam ettirmiştir (Çapraz, 2022).

Macaristan iki yüz yıl boyunca bir savaş alanı olarak kalmış, barış zamanlarında dahi başta hudut bölgeleri olmak üzere küçük ve büyük harpler devam etmiştir. Sürekli çatışma hâli gerek soylular gerek kentliler gerekse köylüler için her zaman bir seçenek sunmuştur: Kişi Macar Krallığı, Osmanlı Macaristan'ı ya da Erdel Hükümdarlığı coğrafyalarında yaşayabilirdi. İsterse padişahın hesabına askerlik hizmeti yapabilir, isterse kralını veya prensini seçebilirdi. Osmanlı egemenliğinde yaşayan bir Macar, hukukî meselelerini Budin paşasının makamına, Filek'teki (Füle) eyalet yönetimine [= *comitatus*] ya da Pojon'daki (Pozsony/Bratislava) kral naibine götürebilmiştir (Rúzsás, 1966, s. 25). Diğer taraftan kesintisiz savaş, ideolojik karşıtlıkların yumuşamasına da izin vermemiştir. Macarlar ve Türkler kendi dinleri adına savaşmış, diğerinin inancını hor görmüştür.

Temel itibariyle Macaristan'da devşirme düzeni tesis edilememiştir. Üreticilerin büyük çoğunluğu savaşın olmadığı iç bölgelere kaçmıştır. Muhtemelen bu nedenle mezkûr vergi yöntemi uygulanabilir olmaktan çıkmıştır. Yeni yerleşimciler ise söz konusu hinterlanda ulaşamamıştır. Savaşlarla pek çok kez yerle bir edilen güney şeridinde Anadolu Türkleri değil, doğudaki Sırplar ve Rumenler yeni bir yaşam alanı bulmuştur (Hadrovics, 1942, s. 36).

Macar vilayetlerine bağlı köylere Müslümanlar yerleşmemiştir. 1578'de düzenlenen bir kayda göre sadece Tuna-Tisa (Tisza) hattının en güney ucunda, Segedin (Szeged) Sancağı'nın 800 yerleşim yeri arasındaki 21 köyde Müslümanlar yaşamaktadır. Bu vakte kadar mezkûr bölge, kabaca Kaloça (Kalocsa)-Segedin hattına kadar Sırplar tarafından iskân olunmuştur. Farklı dinlere sahip 21 köy aynı zamanda Balkanlar'daki toplumsal manzara hakkında bir resim sunmaktadır: Havalide birkaç Güney Slavı aile reisinin yanı sıra, muhtemelen yeni din değiştirmiş az sayıda Müslüman yaşıyordu (Heka, 2002, s. 63). Osmanlı egemenliği altındaki Macarların ve Müslümanların aynı köyde, bir arada yaşadıklarına dair ise bir örnek bulunmamaktadır. Dahası Osmanlı tımarlı sipahisinin, kendisine tahsis olunmuş Macar köyünde yaşadığı vakalar da nadirdir.

Macaristan'a asker, memur olarak gönderilen ve zanaatkâr, tüccar olarak yerleşen Türkler, Macar akınlarına maruz kalan korumasız köy ve kasabalara yerleşmemiştir. XVI. yüzyılda bir Türk kadısının, yardımcısının ve belki bazı alt düzey yetkilinin bulunduğu birkaç pazar kasabası [= *oppidium*] mevcuttur. İlâveten bunların etrafında küçük bir Türk zanaatkâr ve tüccar kolonisi toplanmıştır. Cezire-i Kovin (Ráckeve), Tolna, Mako (Makó) ve Canfedâ (Jászberény) bunlar arasındadır (Ágoston, 1992, s. 82). Kaynaklara göre Keçkemét'te (Kecskemét) kadının dışında başka Türk iskânına rastlanmamaktadır. 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Harbi ise gerek köylerin gerekse geçici olarak pazar kasabalarının [= *oppidium*] ıssızlaşmasına neden olmuştur. Bu esnada bölgedeki Türk kolonileri de yok olmuştur. Badehu Türk nüfusunun tümü kale duvarlarının arkasına çekilmiştir. Söz konusu hadise neticesinde Macar nüfusu üzerinde düşünsel bir etki yaratma şansından mahrum kalmışlardır (Pach-R. Várkonyi, 1985, s. 554).

Türklerin doğrudan varlığından kurtulan Macar yerleşimleri, uzaktaki Türk yetkililerle hususî bir münasebet bina etmiştir. Bu vasıta ile Osmanlı idaresine itaat gösterilmiş, aynî ve nakdî vergiler kesintisiz ödenmiştir. Ancak köyler ve şehirler giderek kendi meselelerini kendileri çözer hâle gelmiştir. İhtilafların devam etmesi durumunda krallıktaki eyalet [= *comitatus*] merkezlerine, Macar generallerine, kral naiplerine ya da Erdel Hükümdarlığı'na başvurulmuştur (Gyurgyevics, 1976, s. 188).

Osmanlı Macaristanı'ndaki halk, büyükbaş hayvan ve şarap ihracatı sayesinde iktisadi bakımdan Avrupa ile önemli bağlantılara sahiptir. Dolayısıyla Osmanlı egemenliğinin söz konusu ilişkiyi sekteye uğratması istenmemiştir. Kentlerdeki teşkilatlanma ve lonca düzenlemeleri kraliyet modellerinden kopyalanmıştır. İlâveten tüm hukukî uygulamalarda ulusal yasalara ve eyalet [= *comitatus*] talimatlarına bağlı kalınmıştır (Engel-Kubinyi-Kristó, 1998, s. 215). Öylesine kendine has bir kozmos yaratılmıştır ki

zenginleşen şehirler, XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa üniversitelerinde eğitim görmüş vaizleri davet etmiş ve kitaplarını Macar Krallığı'ndan getirtmiştir (Dávid, 1997, s. 151). Osmanlı yönetimi bütün bu faaliyetlere nadiren müdahale etmiştir. Elbette belirtmek gerekir ki Büyük Macar Ovası'ndaki pazar kasabaları [= *oppidium*] bağımsızlık bakımından Floransa veya Anvers gibi çağdaşlarıyla rekabet edebilecek düzeyde değildir.

Sonuç

Merkezî devlet anlayışına sahip Osmanlı idaresi altında, özerk Macar kent yönetimlerine rastlanmaktadır. Öyle ki yörelerinin yönetimi ve hane halkı ile ilgilenen, vergileri ve diğer hizmetleri toplayıp dağıtan, ayrıca kamu düzenini sağlayan organizasyonlar söz konusudur. Osmanlı hükmü evvela Güney Slav knezlerine ve kocabaşılara benzer şekilde, yerel idarelerin seçilmiş liderlerini yönetimlerinin alt kademesindeki memurlar olarak addetmiştir. Örneğin Budin ve Cezire-i Kovin'deki başyargıçlara başlangıçta hazineden düşük gelirli tımar verilmiştir. Elbette Osmanlılar askerî hedeflere yoğunlaşmışken Macar kentlerinin bağımsızlık için mücadele etme şansı artmıştır. Sonuç olarak Osmanlı varlığı XVII. yüzyılın ilk yarısında yavaş yavaş köy hayatının her alanından çekilmiştir. Kent yönetimleri yargılama ve kararları infaz etme hususunda artık Osmanlı yerel idaresi ile sürtüşmeye girmekten çekinmemiştir.

Macar soylularının, hudut kaleleri kuvvetlerinin ve kraliyet kurumlarının ortak girişimiyle Osmanlı Macaristan'ından vergi alımı sürdürülmüştür. Tehdit ve misillemelerle toplumun Osmanlı kesimiyle yaklaşması engellenmeye çalışılmıştır. Özellikle mülkiyet anlaşmazlıkları ve mezhep çekişmeleri gibi konularda nüfusun Macar kurumsal geleneklerine bağlı kalmasına gayret edilmiştir.

Ortadan kalkan Balkan devletlerinde bu kadar genel bir boykot ilan edebilecek hiçbir kurum kalmamıştır. Elbette Osmanlı egemenliğinin halkın hayatından tamamen dışlanması mümkün olmamıştır. Zira kendi eyaletlerinde Osmanlılar buyurandır. Ancak askerî sorumluluklarla aşırı yüklenen Türk yönetiminin giderek artan beşerî ilgisizliği, yerleşim yerlerinin iç dinamiğinde bağımsızlaşmayı ve Macar Krallığı'ndan gelen emirlerin uygulanabilirliğini arttırmıştır. Böylece fatihlerle fethedilenler arasındaki münasebet vergilendirmenin ötesine zorlukla geçebilmiştir. Neticede Osmanlı egemenliği altında Türkler ve Macarlar birlikte yaşamaktan ziyade “yan yana” yaşamışlardır.

Son olarak Macaristan'da kilisenin siyasî ve beşerî gücüne değinmek uygun olacaktır. Ülkenin Osmanlılara karşı ölüm kalım savaşı verdiği ve başarısızlığa uğradığı bir devirde, Katolik Kilisesi teşkilatı da çökmüştür. Ancak bunun nedeni Dîvân-ı Hümayûnun batı politikasından ziyade ülkedeki Reform hareketidir.

Türk egemenliği yıllarında Macaristan'da Katoliklik ve Protestanlık birbiriyle mücadele hâlinindedir. Bu esnada yabancı bir din olarak İslamiyet tamamen dışarıda kalmıştır. Avrupa üniversitelerinde Protestanlığın ideolojik sistemiyle öğrenim görmüş vaizler, Osmanlı devrindeki Macaristan'da eğitim faaliyetlerini sırtlanmış ve toplumsal dayanışma hususunda halkı cesaretlendirmiştir. Nihayet Protestanlığı tek kurtuluş yolu olarak gören bir kitle zuhur etmiştir. Protestan din adamlarına göre Tanrı, günahkâr Macarları Türk fethi ile cezalandırmaktadır. Dolayısıyla ülkeye kıyamet getiren fatihlerden ancak arınmış iman ve ahlak ile kurtulmak mümkündür. Macar Krallığı, Osmanlı Macaristan'ı ve Erdel Hükümdarlığı arasında seyahat eden vaizler, birleşik bir Hristiyan Macar ülkesinin tekrar bina edilmesi fikrini yaymıştır. 1565-1605 yılları arasında yaşayan Evanjelik Vaiz István Magyari şöyle söylemektedir: “*Korkema azíz milletim, Tanrı Macar milletinin safındadır. Kudretli ve sayısız basımla işin vardır. Tanrıyla sulh et, böylece düşmanın kökünü kurutman zâhmetsiz olacaktır.*”⁵

Macaristan'da seyredilen manzaraya kıyasla Balkanlar, Osmanlı kurumsal örgütlenmesinin tereddütsüz bir parçasıdır. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu bölgede geniş çaplı ve köklü değişiklikler husule getirmiştir. Halkın inanç dünyasına müdahale edilmediği aşikârdır. Diğer taraftan Ortodoks Patrikhanesinin idarî konumu sayesinde, egemen güç ve toplum arasında daha sıkı bağlar tesis edilmiştir.

Öneriler

⁵ “*Ne félj tebát, édes nemzetségem, te magyar nép veled leszen Isten, noha erős és számos ellenséggel vagyon igyed: hanem békéllyél meg Isteneddel, s könnyű leszen az ellenséget megrontanod.*” (Bencze, 1995, s. 63)

İnanç, Orta Çağ devlet anlayışındaki aidiyet duygusunda, önemli bir yer işgal etmektedir. Olgu siyasi kimliğin oluşumunda temel yapı taşı rolünü üstlenmiştir. Bu anlamda Yunan ve Sırp Ortodoks kilise ağı ile Macaristan özelinde Katolik teşkilatlanma, Orta Çağ devlet bilincini mezkûr coğrafyalarda muhafaza etmiş ve nihayet bir toplumsal örgütlenme vücuda getirilmiştir. Yunanistan ve Sırbistan'daki kilise organizasyonunun Osmanlı idarî düzenine entegre edildiği bilinmektedir. Dinî ya da laik Macar Katolik hiyerarşisinin cemaatleri ise Osmanlı yapılanmasının bir parçası değildir. Dolayısıyla esasen Osmanlı iradesine aykırı olarak faaliyet göstermişlerdir.

Varılan noktada Balkanlar ve Macaristan'daki İslam varlığı değerlendirilirken, yörelerin kendilerine has şartları ve açık ya da gizli sergiledikleri direnç göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bakış açısı ile Osmanlı egemenliğindeki toplumların yaşamı ve Dîvân-ı Hümâyûn'un Balkanlar ve Avrupa'daki teşkilatlanma kuvveti daha derin analiz edilebilecektir.

Kaynakça

Basılmış Kaynaklar

Hegyí, K. (2007). A török hódoltság várai és várkatonasága, Oszmán védelmi rendszer Magyarországon/A Budai Vilájet várainak adattára/A Temesvári, Győri, Pápai, Egri, Kanizsai, Váradi és Újvári Vilájet várainak adattára (1. Kiadás). História-MTA Történettudományi Intézet.

Hermann, E. (1943). Budáról Belgrádba 1663-ban (Ottendorf Henrik képes útleírása) (1. Kiadás). (Szövegét kiadta, magyarra fordította és bevezetéssel ellátta Hermann Egyed). Tolna Vármegye Közönsége.

Peçevi İbrahim Efendi (1981). Peçevi tarihi (1. Baskı). (B. S. Baykal Haz.). (Cilt 1). Kùtùr Bakanlığı Yayınları.

Puchesse, B. d. (1968). Revue d'histoire diplomatique, publiée par les soins de la Société d'histoire diplomatique (1er Édition). Kraus Reprint.

Thallóczy, L. és Áldásy, A. (1907). Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum. Magyarország melléktartományainak oklevéltára: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára (1. Kiadás). Magyar Tudományos Akadémia.

Tetkik Eserler

Ács, Z. (1984). *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon* (1. Kiadás). Kossuth Kiadó.

Ágoston, G. (1992). *A hódolt Magyarországon* (1. Kiadás). Adams Kiadó.

Ágoston, G. (2014). *Európa és az oszmán hódítás* (1. Kiadás). Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

Babinger, F. (1953). *Mehmed der Eroberer und seine Zeit Weltenstürmer einer Zeitenwende* (1. Auflage). F. Bruckmann.

Bartha, A. (1973). *A IX-X. századi magyar társadalom* (1. Kiadás). Akadémiai Kiadó.

Bencze, I. (1995). *Magyar István sárvári prédikátor élete és munkái* (1. Kiadás). Evangélikus Országos Múzeum.

Berkes, N. (2005). *Patrikhané ve ekkumeniklik* (1. Baskı). Kaynak Yayınları.

Çapraz, H. Ş. Ç. (2022). *Macar belgelerinin izinden Osmanlı Macaristanı'ndaki idarî ve beşerî dönüşümler* (1. Baskı). Ötüken Neşriyat.

Caspar, U. V. (2013). *Tíz könyv a magyar háborúról* (1. Kiadás). (Ford., jegyz., utószó Szebelédi Zsolt). Attraktor.

Castellan, G. (1995). *Balkanların tarihi* (1. Baskı). Milliyet Yayınları.

Dávid, G. (1997). Magyarország népessége a 16-17. században. Kovacsics József (Szerk.), *Magyarország történeti demográfiája (896-1995)* (1. Kiadás, pp. 141-171). Központi Statisztikai Hivatal.

Dienes, I. (1972). *A bonfoglaló Magyarok* (1. Kiadás). Corvina Kiadó.

Engel, P. és Kubinyi, A. és Kristó, Gy. (1998). *Magyarország története 1301-1526* (1. Kiadás). Osiris Kiadó.

Fekete, L. (1993). *A hódoltság török levéltári forrásai nyomában* (1. Kiadás). Magyar Tudományos Akadémia.

Goldziher, I. (1980). *Az İslám* (1. Kiadás). Magvető Könyvkiadó.

Gyurgyevics, B. (1976). *Kis könyvecske a török rabok és a török uralma alatt élő adófizető keresztények gyötrelmeiről* (1. Kiadás). Európa Könyvkiadó.

Hadrovics, L. (1942). *A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei* (1. Kiadás). Magyar Történettudományi Intézet.

Hadrovics, L. (2000). A déli szláv népek kultúrája. Szekfü Gyula (Szerk.), *A magyarság és a szlávok* (1. Kiadás, pp. 109-121). Lucidus Kiadó.

Hegyí, K. (1976). *Egy világhírodalom végvidékén* (1. Kiadás). Gondolat Könyvkiadó.

- Heka, L. (2002). *Szerbia állam- és jogtörténete* (1. Kiadás). Bába Kiadó.
- Horn, I. és Barta, J. (2020). *Három ország egy háza 1526-1699 - A mohácsi véstől a karlócai békéig* (1. Kiadás). Kossuth Kiadó.
- İnalçık, H. (2011). Balkanlar'da Osmanlı fetihleri'nin sosyal koşulları. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Káldy, N. Gy. (1970). *Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon* (1. Kiadás). Akadémiai Kiadó.
- Kayapınar, L. ve Ayönü, Y. (2015). *14. ve 15. yüzyıllarda Anadolu'ya ve Balkanlara Türklerin göçü* (1. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Köhegyi, M. (1991). A szerbek felköltözésének (1690) történeti előzményei. Zombori István (Szerk.), *A szerbek Magyarországon* (1. Kiadás, pp.65-79). Móra Ferenc Múzeum.
- Kristó, Gy. (1994). *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)* (1. Kiadás). Akadémiai Kiadó.
- Krstić, A. (2020). Szerb despotak és nemesek magyarország államszerkezetében 1404 és 1459 között. Hornyák Árpád (Szerk.), *Keresztény Európa határán: fejezetek az ezeréves magyar-szerb együttélés történetéből* (1. Kiadás, pp. 73-88). Forum Kiadó.
- Kursar, V. (2013). Being an Ottoman Vlach: on Vlach identity(ies), role and status in western parts of the Ottoman Balkans (15th-18th centuries). *OTAM*, 34(1), 115-161.
- Márkusz, L. (2022). *Koszovó története* (1. Kiadás). Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Marton, J. (2005). *A keresztény középkor* 1. Kiadás). Mentor Kiadó.
- Oborni, T. (2017). *Az ördögös Barát, Fráter György (1482-1551)* (1. Kiadás). Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat.
- Pach, Zs. és R. Várkonyi, Á. (1985). *Magyarország története 1526-1686* (1. Kiadás). Akadémiai Kiadó.
- Pálffy, I. (1937). A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken. Bakács István János (Szerk.), *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére* (1. Kiadás, pp. 474-488). Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Pitcher, D. E. (1970). *A historical geography of the Ottoman Empire from earliest time to the end of the sixteenth century* (1st Edition). E. J. Brill.
- Rúzsás, L. (1966). *Városi fejlődés a Dunántúlon a XVI-XVII. században* (1. Kiadás). Magyar Tudományos Akadémia.
- Schacht, J. (1964). *An introduction to Islamic law* (1st Edition). Oxford University Press.
- Sicker, M. (2000). *The Islamic world in ascendancy: from the Arab conquests to the siege of Vienna* (1st Edition). Greenwood Publishing Group.
- Sugar, P. F. (1977). *Southeastern Europe under Ottoman rule* (1st Edition). University of Washington Press.
- Szalay, L. (1861). *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz* (1. Kiadás). Heckenast Kiadó.
- Taşar, M. (1997). *The development of Serbian nationalism within the Ottoman empire and Habsburg monarchy* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi* (5. Baskı). (Cilt 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Žirojević, O. (1976). Turska utvrđjena mesta na području današnje Vojvodine, Slavonije i Baranje. *Zbornik za istoriju (Matica srpska)*, 14 (1), 99-143.

ISLAMIC PRESENCE IN THE BALKANS AND HUNGARY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE SUBLIME PORTE'S [DÎVÂN-I HÜMÂYÛN] CONQUEST GOALS

(Extended Summary)

After the collapse of Hungary's southern defence line (1521-1524) and Mohács (1526), Islam re-entered the aforementioned geography through the administrative and military levels of the Ottoman Empire. Thus, after the Muslim community called *Bösçörmény/Szerecsen* (Saracens) or *Hysmaelita* (Ismaelites) in the Middle Ages, Islam became the regional religion again in the Carpathian Basin. However, it now has a very foreign character for the local people. On the other hand, the new culture that reached the region within the institutional structuring of the Ottoman Empire has reached its peak in human organization and therefore in terms of practical efficiency since the Early Abbasid period.

Considering the Balkans, the voluntary conversion of some of the Orthodox population in the region to Islam has also begun. Conversion occurred mainly due to changing conditions, especially in centres such as Skopje or Zvornik. The numerical increase in those who accepted Islam began with the solid establishment of the local organs and organizations of the conquering power. According to the records of Macedonian cities, starting from the middle of the 14th century, the proportion of religious converts in the urban population increased slowly but steadily.

In the second half of the 15th century, Islamization manifested itself in villages after cities. In the southern regions of Bulgaria and below the Danube River, one-quarter to one-third of the villages were inhabited by the Muslim population. Christian sipahis emerged in Serbia. These are local administrators who joined the Turkish military service to protect their lands. But half a century later they were lost in sea of Muslim landowners. As a result, considering the Islamization taking place in the geography, it can be observed that the situation is progressing in parallel with the organizational ability of the Ottoman Empire in the Balkans.

It is difficult, perhaps impossible, to say where on this strip the border between Bulgaria and Serbia was located in the Middle Ages. In 1386, the Turks took Niš. Ten years later, Bulgaria disappeared from the list of independent states for almost half a millennium. 1439 is the year of Szendrő's first decline. However, five years later, Serbia was revived for fifteen years. The city will fall definitively in 1459.

The only thing known about the ownership of the border area during the mentioned twenty years is when and by which army the fortresses located there were captured. After all these events, it is not possible to expect the inhabitants of the region to resist the stable institutions of an increasingly expanding foreign and powerful state, holding on to some kind of Bulgarian or Serbian consciousness, in order to belong to Bulgaria or Serbia. Since urban autonomy similar to that in Europe did not exist in the region, the self-government organs in the Balkan settlements also lacked the ability to resist. Turks everywhere needed local people to act as intermediaries between the settlements and the Turkish authorities. As a result, a layer was created for this purpose by the Sublime Porte in the Balkans and was equipped with powers at the lowest level of the administration.

The current approach resulted in Bulgarian kocabashis and Serbian kineses and pirimkurs becoming part of the Turkish official hierarchy. In their functioning, no trace was left of self-government and protection of interests, which are two important elements of their real autonomy. Within the framework of not using the laws of the old despots, the election of knets in the villages was directly prohibited with the edict of Sultan Selim I dated 1519.

Despite the new development, the social structure within the village continued to exist and local customary law continued to exist. However, since they were outside the Turkish order in the administrative and legal fields, the possibility of accessing the source material was limited. Therefore, local communities could not only be against the administration based on Islamic law and the sultan's laws, but could not even be a rival or a weak balancing element. They could only survive in small isolated local communities.

The Patriarchate was the only structure whose autonomy, covering the entire peninsula, was recognized even by the sultans. In addition, the monasteries were able to collect taxes and donations in their own small areas and at a rate that the Turks would tolerate, and to carry out worldly affairs within the

jurisdiction. In fact, they first preserved the written language and culture within their walls. As a matter of fact, it is not a coincidence that separatist ideas were born in monastic cells.

The Orthodox Patriarchate maintained its influence with the privileges it gained under Ottoman rule. In addition, the institution strengthened its existence with the unique organization it created in the Middle Ages. The structure consisted of a network of monasteries that were quite isolated from each other. Patriarchate administrators themselves also lived in monasteries. In this respect, it is impossible to compare their wealth, military power and participation in political decision-making processes with the Catholic Church. As a result, its resistance to all kinds of worldly powers is much weaker than that of the Western Church. The Patriarchate organization is pale in the southwestern regions of the Balkan Peninsula, where rulers of different beliefs fought to possess it for centuries and where the Bogomils settled as the final escape point. In fact, it has suffered an almost complete defeat in protecting its supporters. In this way, large and small communities within the population that came under Turkish rule became subject to the central authority instead of establishing original, stable, sustainable and resilient institutions.

When we look at the Muslim population in Hungary under Ottoman rule, the Gypsy population stands out first. In 1546, 49 Gypsy family heads were recorded in Buda. 13 of them changed religion. By 1580, the number of Gypsies increased to 86. Now, in this period, all of them are Muslims. A similar process took place in Timișoara. A detail should not be overlooked when including the section in question in the examination. Accordingly, their names before conversion prove that they were, almost without exception, of South Slavic origin. Therefore, it is likely that there was at most one or two Hungarians among them. In any case, it is interesting that this is the only ethnic group that does not gain much by changing faith. In fact, the Turkish administration considered the Muslims of the region to be Gypsies for several generations. He even made them obliged to pay half of the poll tax. The second group is women. It is mandatory for the future husband of a woman who follows Islamic sharia to be a Muslim. The third group consisted of men who joined the Turkish army but came from unknown social layers.

As a result, autonomous Hungarian city administrations were encountered under the Ottoman administration, which had a centralized state approach. So much so that there are organizations that deal with the management of their regions and households, collect and distribute taxes and other services, and ensure public order. Ottoman rule initially considered the elected leaders of local administrations to be lower-level officials of their administration, similar to the South Slavic knezes and kocabaşıs. For example, the chief justices in Buda and Ráckeve were initially granted low-income fiefs from the treasury. Of course, while the Ottomans concentrated on military targets, the chances of Hungarian cities to fight for independence increased. As a result, the Ottoman presence continued in the 17th century. In the first half of the century, it gradually withdrew from all areas of village life. City administrations no longer hesitated to enter into conflict with the Ottoman local administration in terms of judging and executing decisions.

Makale Bilgisi / Article Information

Atf/Cite as

Çapraz, H. Ş. Ç. (2023). Dîvân-ı hümâyûnun fetih hedefleri çerçevesinde Balkanlar ve Macaristan'da İslâmî mevcudiyet. *SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 19-33.

Çapraz, H. Ş. Ç. (2023). Islamic presence in the Balkans and Hungary within the framework of the Sublime Porte's [Dîvân-ı Hümâyûn] conquest goals. *SUREK Journal of Alevism – Bektasism and Cultural Studies*, 1, 19-33.

Yazar / Author

Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ

Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu

Assoc. Prof., Kırklareli University, Luleburgaz Vocational School

cagataycapraz@gmail.com, 0000-0001-7727-0728

Geliş Tarihi / Received

14 Aralık/December 2023

Kabul Tarihi / Accepted

22 Aralık/December 2023

Yayın Tarihi / Published

28 Aralık/December 2023

Yayın Sezonu/Pub Date Season

December/Aralık

Sayı / Issue

1

Sayfa / Pages

19-33

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Kapsam / Scope

Sosyal ve Beşerî Bilimler / Social and Humanitarian Sciences

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Ethical Statement

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem ve iThenticate programı tarafından incelenerek intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları / Contribution Rates of Authors to the Article

Makale tek yazarlıdır. / The article is single authored

Çıkar Beyanı / Declaration of Interest

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There is no conflict of interest in the preparation of the article.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Hacı Bektaş Veli Research and Application Institute